

Pierre Bourdieu Cezayir'de: Köksüzleşmenin Tanıklıkları

Franz Schultheis

Bir mesleğin nesneleştirilmesi: Pierre Bourdieu'nün ellili yılların Cezayir'indeki fotoğraf tanıklıkları

Sosyolojiyle çok az ilgilenen fotoğraf-severler bile, şimdiden bir klasik haline gelen bu "gayrimeşru sanat" konusundaki çalışması sayesinde Pierre Bourdieu'ye aşina olacaktır. Ama ellili yılların ortasında Cezayir'deki çalışmalarını fotoğraf tanıklıklarının yardımıyla desteklemek için makinayı eline alıp fotoğraf çektiği gerçeği genelde pek bilinmez. Bu birkaç yüz fotoğraftan sadece birkaçı Bourdieu'nün eserlerinin kapağında basılmıştır, neredeyse de farkedilmeden geçmiştir.

Cezayir çalışmaları konusundaki bir konuşmamız sırasında bu dönemden kalan fotoğraflardan bahsettiğinde, kendiliğinden bir merak, kısa bir süre içinde, Bourdieu etnolojisinin bu bilinmedik yüzünü sunmayı amaçlayan bir projeye dönüştü; Pierre Bourdieu başlangıçta bu düşünceyi belli bir şüphecilikle karşıladı çünkü fotoğrafların sanatsal-estetik niteliğine fazla önem verilmesini istemedi. Onun kuramsal araçlarıyla açıklarsak, muhtemelen üreticisinin ismine atfedilen simgesel sermayenin görünmeden ürüne geçerek onu kutsadığı toplumsal büyüü oluşturan "dönüşüm" ya da tözsel dönüşüm fenomeni konusunda kaygılanıyordu.

Bununla birlikte herşeyden önemlisi, Cezayir'den bu fotoğraflar, niteliksel toplumsal araştırmanın kurallarına göre, yabancı bir toplumsal dünyanın ilgili izlerini tanımlamak ve korumaya almak açısından, örneğin yerli bilgi sağlayıcılarının sözleri ve gözlem kayıtlarıyla aynı bilişsel değere sahip, ilk elden etnografya malzemesi oluşturmaktadırlar. Bu resimlerin bağlama özgü toplumsal anlamlarını ve siyasal boyutlarını yok sayarak, tarih-dışı bir estetik saflık varsayımında bulunmaktan kaçınmak istiyorsak, bu görsel malzemeyi, konuların, bunlara uyan açılardan, bağlamın resmin kompozisyonu içine dahil edilmesininve böylece kaydedilecek nesnenin inşasının özgül bilişsel ilgisinden koparılmış bir biçimde görmememiz ve yorumlamamız gerekir. Bu resimler, çekildikleri koşullar nedeniyle zaten "çerçevelenmiş" ve tarihlendirilmiştir ve bu bağlamı özgül bir biçimde belgelemeyi - Bourdieu'nün kendi söyleyişiyle- nesneleştirmeyi amaçladıklarından sarıh bir toplumsal-tarihsel bağlamda sabitlenmişlerdir.

Eğer Bourdieu kendi saha araştırması düşüncesini tanımlamak için

"katılımcı gözlem" yerine uzun süre "katılımcı nesneleştirme" kavramını tercih ettiyse bu tercih, fotoğraf görüşü ile sosyoloji görüşü arasında ortaya çıkan analoji ışığında daha da tutarlılık kazanmaktadır: her iki durumda da amaç, öznel olarak deneyimlenmiş bir anın sözde biricikliğine, kalıcı ve özneler-arası erişilebilir bir hafıza izi niteliği vermektir, Bourdieu'nün kırk yıllık bir yolun sonunda ünlü "Dünyanın Sefaleti" incelemesinde söylediği gibi bir "tanıklık" haline getirmek.

Kameranın gözünden Cezayir'in iki yüzü

Fransız sömürgeciliği, daha önce kapitalizm öncesi bir sistem ve iktisat etiğinin etkisinde olan Cezayir'i dramatik bir biçimde yeniden biçimlendirdi: tamamen yabancı iktisadi pratiklerin zorla güçlendirilmesi, geleneksel tarımsal üretim yöntemlerinin hızla düşüşe girmesi, yeni bir alt-proletaryanın ortaya çıkışı, iktisadi istikrarsızlaşma ve toplumsal köksüzleşme, nüfusun büyük bir bölümünün kaderiydi. Sosyolojik gözlemci için bu, toplumsal değişimi gözleme ve çözümleme açısından geniş bir alan açıyordu. Kuşaklar boyu geçerli olmuş toplumsal kurallarının(kardeşlik etiği, hediyelerin karşılıklılığı, vb) tümüyle tutarsız olan yeni bir iktisadi ticaret ve eylem mantığı tarzıyla karşı karşıya kaldığında bir topluma ne olur? Geleneksel iktisadi habitus, toplumsal aktörlerin eylem yelpazesini ne ölçüde sınırlar ve hayal edilebilir olan ile edilemez olanı nasıl saptar ya da olasılık evrenini nasıl belirler? Bu toplumsal köksüzleşme ve düzen kaybı durumu, hangi ızdırap ve yoksulluk biçimleriyle eşzamanlıdır?

Ellili yılların ortalarında, Cezayir'e, Fransız sömürgeci efendilere karşı verilen özgürlük mücadelesinin yıkıntılarıyla malul bir ülkeye asker olarak gönderildiğinde Pierre Bourdieu'nün karşılaştığı temel sosyolojik sorular bunlardı. Beş yıl sonra Paris'e "baharatlanmış" bir sosyolog ve etnolog olarak döndü. Bu yıllar, hepsi de zor, hatta çoğu zaman dramatik koşullarda gerçekleştirilen yoğun bir saha araştırması, katılımcı gözlem, geniş istatistik araştırmalar, sayısız derinlemesine görüşme ve uzmanlarla tartışmalar ve yüzlerce fotoğrafla geçmişti.

Bourdieu, bu olağanüstü durum karşısında eşit derecede olağanüstü bir biyografi dönüşümü gerçekleştirdi: Paris elitlerinin Ecole Normale Supérieure'nün parlak bir mezunu ve akademik kariyer sahibi bir felsefeci olmaktan çıkıp, kendi zihinsel ve siyasal standartlarını sürekli daha da köktencilereştirerek ve varolan tüm niteliksel ve niceliksel toplumsal araştırma yöntemlerini deneyerek kendisini bir araştırmacı olarak eğitti: "Cezayir'deki dramatik durumu gözönüne alarak kendimi faydalı kılmak istedim ve eve döndüğümde orada neler olduğunun daha sarıh görülebilmesi için Cezayir toplumu üzerine bir araştırmaya girişmeye karar verdim. Gözlerimin önünde olup bitene tanıklık etmek

istedim." Bourdieu, kendisini bir sosyolog olarak yetiştirdiği o ilk yıllarda bile, amacı toplumsal aktörleri kendi ihtiyaçları içinde tanımayı ve neden başka türlü değil de oldukları gibi davrandıklarını anlamayı amaçlayan yorumcu bir sosyoloji yöntembilimine gönderme yapıyordu. Tarihte iz bırakmanın ve böylece toplumsal olarak varolmanın simgesel ve maddesel araçlarından yoksun olanlarla ilgileniyor ve onları dinliyordu. Ama sosyolog, onlara sadece zamanını ve kişisel ilgisini değil, kalemını de vererek, onların kişisel tarihlerine tanıklık eder ve indirgenemez bir öznel biricikliğin yörüngesinden, nesnel toplumsal yapıların, ampirik olarak gözlemlenebilir düzenliliklerin ve istatistik olarak kanıtlanabilir bağlantıların ortaya çıkmasına izin verir. Fotoğraf da, bu tanıklık etme, yoğun kişisel keder anlarıyla, merceğin mesafesi aracılığıyla başa çıkma ve yorumlayıcı görüşme aracının bilişsel yapısına benzer olarak, izleri güvenceye alma dürtüsüne itaat eder.

Belki de bu, sömürge takımyıldızının ikileminden çıkmak için çok kişisel bir yoldur, "sömürgeci efendilerin toprağından entellektüelin ilk günahıdır". Mark'ın deyişle, eleştiri silahlarını, silahları eleştirmekte kullanarak ve bilimsel uzmanlığını Cezayir'in, sömürgeci modernleştiricilerin "gelişmekte olan ülkeler" olarak adlandırdığı bildik ırkçı klişelere karşı olan koşullarının anlaşılmasının hizmetine sunarak ortaklaşa suçtaki payından kurtulmaya çalışır. Amacı, sömürgeci efendinin kendi ahlaki, iktisadi ve estetik düşünme ve eyleme kategorilerini evrensel bir standarta yükseltirken, "öteki"ni ya da "yabancı"yı az gelişmişlik ve eksiklik kategorileriyle tanımlamasındaki simgesel şiddeti, gözle görünür kılmaktır.

Bourdieu'nün fotoğrafları, ki o da bunu gizlemez, bu insanlar için sempati ve duygu doludur ve bu duygusal bağlanma, Bourdieu'nün de vurguladığı gibi, kendini sınırlama ve sansürleme yoluyla, mesafe ve "nesnellığın" sürekli simgeselleştirilmesi konusundaki bilimsel norma taahhüt ettiğinden çok daha fazlasını feda eden sosyolojik söylemdekinden çok daha doğrudan görülür: "Geçiş halindeki bu Cezayir toplumunun inanılmaz dalgalanmaları, benim bir tür bilimciliğe çılgınca tutunmamı biçimlendirdi ve arttırdı. Orada görüşmelerimi yaparken ya da fotoğraf çekerken duygusal olarak o kadar çalkantıdaydım ki belirsizliklerimden korunmak için bilimciliğın kalkanlarını kullanıyordum."

***Homo economicus* eleştirisi**

Bourdieu'nün fotoğraflarına, bir yandan o dönemki yazılarını okuyarak bakarsak ve eğer bu iki aracı/ortamı bize giderek yabancı olan bir toplumsal dünyayı ve aynı zamanda, daha da fazla, modernizmin yıpratıcı güçleriyle hızla silinen bir insan imgesini ele almak için birbirini tamamlayan yaklaşımlar olarak görürsek, bu fotoğraflar, modernlik

öncesi insanın etosunu ve habitusunu ve içkin vakarını örnekleyen bir malzeme zenginliği sağlamaktadır. Bourdieu, akılcılığa erişimin iktisadi koşulları kuramıyla, güya modernleşme ve uygarlaşma kapasitesine sahip olmayan bir Cezayir halkı varsayan ırkçı-terafli stereotipe doğrudan saldırır. Bu insanların "iyi düzenlenmiş koşullarda" yaşamakta beceriksiz oldukları mealindeki bildik önyargılar (eviçi hijyen eksikliği, iktisadi planlama yokluğu, çalışma isteğinin azlığı, güvenilmezlik vb.) sömürgeciliği meşrulaştırmak için mükemmel araçlardı, tıpkı bugünün "yoksulluk kültürü" kuramlarının toplumsal dışlanmanın varlığını neredeyse genetik yeniden-üretim örüntülerine başvurarak açıklamaları ve haklılaştırmaları gibi. Bourdieu'nün maddi yaşama ve çalışma koşullarının önceliği kuramı, başlangıçta ne denli maddeci görünürse görünsün, tahakküm altındaki bir grubun kendi mantığı ve iradesiyle işleyen bir iktisadi ve toplumsal pratiği olduğunu teslim ederek, sonuçta bu pratiklerin sömürgeleştirmenin yıkıcı etkileriyle nasıl tahrip olduklarını göstermekle, simgesel tahakküm ilişkilerinin maskesini düşüren ve eleştiren bir bakış açısıdır.

Bourdieu'nün kendisi de, modern bakış açımıza tam zıt olan, tüm iktisadi faaliyetin toplumsal olarak sabit olduğu ve "iş iştir" mantrasına indirgenmediği ve paranın kendi başına amaç halini almadığı, farklı bir iş, çalışma, kâr ve fayda anlayışı edinmek için çok çabalamak zorunda kalmıştır. Bourdieu'nün, inişe geçmiş bir dünyanın izlerini, kelimelerde ve imgelerde saklamaktaki amacı, gündelik olanı yeniden önemli kılma stratejisinin başlangıcıydı. "Gayrimeşru sanat" olarak fotoğraf konusundaki sosyolojik gözlemlerinde daha sonra işleyeceği gibi, nesne seçiminin kendisi, toplumsal olarak inşa edilmiş ve iletilmiş, buna rağmen büyük ölçüde bilinçdışı ve derine işlemiş bir estetik çekim hiyerarşisine dayanan normatif bir değerlendirme edimidir. Bourdieu'nün daha sonra birçok farklı yoldan ampirik olarak -özellikle de *Distinction*'da- kanıtladığı gibi, bu normatif estetik önyargılar, toplumsal hiyerarşilere ve çekim güçlerine dayanır ve bunlardan türer ve genelde romantik ve popülist folklor biçimine tenezzülleri dışında "ihtiyaç kültürü"ne ve onun sıradanlığına ve bayağılığına pek itibar etmezler. Bu bilgi göz önünde tutularak, bu nesnelere yönelik sosyolojik bakış, bu türden ikiyüzlü simgesel şiddete bulaşmamak için sürekli uyanık olmalıdır. Eğer bu fotoğraflar, Bourdieu sosyolojisinin daha sonraki *leitmotif*ini daha baştan gözler önüne seriyorsa -Flaubert'in deyişiyle "sıradanı iyi resmediyorsa"- bunun önemli nedenlerinden biri, gördüğü şey karşısında kendisine sürekli düşünsel bir mesafe dayatması ve kendisine sulugöz bir hayırsever duygusallığını yasaklamasıdır.

Bourdieu sosyolojisinin en temel konuları, bu erken dönemde mevcuttur: deşıştokuşun altında yatan kurallar ve bu bağlamda geçerli olan "bütüncül toplumsal olgular" kadar, iktisadileşmenin toplumsal bütünleşmesi, zaman yapısı ve akılcılık, toplumların simgesel düzeni,

cinsler arası, kuşaklar ve toplumsal sınıflar arası tahakküm ilişkileri kadar, homo economicus'un evrensel akılcı hesaplaması olması istenen şeyin tarihsel-toplumsal olasılık koşulları gibi sorunlar, o gün olduğu gibi, daha sonra da yazılarının anahtar bilişsel meseleleri olmuştur.

Bourdieu'nün, etnoloji, antropoloji ve sosyolojinin birbirine ayrılmaz bir biçimde bağlı olduğu ve Bourdieu'nün yakın zamanda haklı olarak "en erken ve en aktüel çalışmam" olarak nitelediği, böylece ilk kez, bir fotoğraf unsuruyla tamamlanan bu ufuk açıcı saha araştırması, tüm temel biçimleri ve içerikleriyle Bourdieu sosyolojisinin doğum hali konusunda bir görüş sunar. Bourdieu'nün fotoğrafları, eserinin tarihsel boyutunun yanısıra, aslında bunu da geride bırakacak ölçüde, etkileyici bir tarihsel-toplumsal fotoğraf malzemesi barındırır. Eşzamansızlıklarla dolu, insanların bugün bile evsizliklerini ve köksüzlüklerini, hem geleneğe hem modernizme yabancılaşmalarını yenemedikleri bir toplumsal dünyaya tanıklık eder. Belki de Bourdieu'nün fotoğraflarında ifade edilen Cezayir'in trajedisi, kırk yıl sonra, günümüzde bile gerçekçiliklerini ve önemlerini kaybetmemiş gibi görünmeleridir.

Franz Schultheis

1953 yılında Almanya'da Bendorf şehrinde dünyaya gelmiştir; sosyolog; "édition discours" (L. Pinto ile birlikte) ve "Raisons d'agir" yayınevlerinin editörü; "Actes de la Recherche en Sciences Sociales" dergisinin yayın kurulu üyesi; Cenevre Üniversitesi Sosyoloji Bölümü ve Cenevre Pierre Bourdieu Vakfı Başkanı, halen İsviçre'de Kreuzlingen şehrinde yaşıyor.

Fransızcadan Türkçeye çeviren: Nazlı Ökten